

A határokon átívelő tanulmányi kirándulások szerepe a nemzetépítésben:
A „Határtalanul!” program társadalomföldrajzi vizsgálata

The role of cross-border educational trips in nation building – A Hungarian case study

Michalkó Gábor – Rátz Tamara – Keszeg Réka

Absztrakt

A magyar kormány a „Határtalanul!” program keretében 2010 óta támogatja az anyaország határain túl, kisebbségben élő magyar közösségek szervezett iskolai kirándulások keretében történő felkeresését. A tanulmány alapját képező vizsgálat a 2013/2014-es tanévben állami támogatással sikeresen lebonyolított, a határon túli magyarság felkeresését célzó, tanulmányi kirándulások beszámolóit dolgozza fel. A 256 darab, szinte minden részletre kiterjedő beszámoló lehetőséget biztosít a tanulmányi kirándulások hagyományos és nem konvencionális turisztikai vonatkozásainak feltárására, továbbá alkalmat ad diákok utazási élményeink értékelésére. A tanulmányban egyrészt arra a kérdésre keressük a választ, hogy az utazások milyen, a nemzeti identitás kialakítását, fejlesztését célzó sajátos jellemvonásokkal rendelkeznek (pl. helyszín, időpont, szabadidős tevékenység), másrészt ezek, hogyan tükröződnek vissza az érintettek élménybeszámolóiban. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a Magyarország határain túli, magyarok által lakott területekre irányuló tanulmányi kirándulások valóban hozzájárulhatnak az érintettek nemzeti identitásának erősödéséhez.

Kulcsszó: tanulmányi kirándulás, etnikai turizmus, nemzeti identitás, nemzetépítés, Kárpát-medence, „Határtalanul!” program

Educational travel, through offering a personal experience of places and encounters, provides opportunities for participants to explore specific issues in unconventional ways. In Hungary, primary and secondary schools organise annual study trips for students as part of their curricula. The main aim of these trips is to familiarise students with the most important sights of the country, and to exemplify national narratives discussed in literature, mother tongue, history and geography lessons. Furthermore, these school trips often play a key role in students' socio-psychological development, both as future tourism consumers and as future citizens. Due to the socio-political consequences of the Trianon Peace Treaty in 1920, the issue of national identity in Hungary has a significant cross-border dimension, and is strongly connected to the subject of minority culture. Recognising the opportunity to influence students' worldview and way of thinking during their sensitive teenage years, the Hungarian government has created a national programme to financially support school trips organised to visit minority Hungarian communities living in the neighbouring countries. This paper is based on the content analysis of 256 detailed reports submitted by participants of school trips organised in 2013/14 with the aim to visit Hungarian minority communities in the Carpathian basin. The analysis focuses on the detailed descriptions of the participants' personal memories of their experiences, the social construction of the visited destinations reflected in their narratives, and the influences of their memorable experiences on their sense of national identity.

Key words: ethnic tourism, educational trip, national identity, national building, Carpathian basin, Hungary, „Borderless!” project

Bevezetés

A kutatók az elmúlt évtizedekben a turizmus és a politika szimbiózisának számos aspektusát feltárták már (Burns–Novelli 2007). A monografikus munkák nagyrészt gazdasági (Mosedale 2011), irányítási (Pender–Sharpley 2005) és fejlesztési (Brien 2011) vonatkozásúak voltak, a társadalmi megközelítések között találkozhatunk az állam szociálturisztikai szerepvállalására (Minnaert et al. 2013) és a nemzetépítést célzó utazásokra (Bhandari 2014) koncentrálni kiadványokkal is. Azonban a politikának a nemzeti identitást erősítő iskolai tanulmányi kirándulásokra, különösen a külföldre, mégis azonos etnikai-kulturális környezetbe irányuló utazásokra gyakorolt befolyásának vizsgálata fehér foltnak számít a turizmuskutatásban. A jelen tanulmány egy magyarországi kormányzati program elemzése révén ezt a hiást igyekszik pótolni.

A nacionalizmusnak a turizmus eszközeivel történő generálása és fenntartása a belföldi és a nemzetközi turizmusban egyaránt jelen van (Pretes 2003). A turizmusipar második világháborút követő fejlődése során mind a polgári demokratikus berendezkedésű államok, mind a diktatúrák – ha nem is ugyanazon motivációval – valamilyen módon szerepet vállaltak a nemzeti identitást erősítő utazásokban (Palmer 1999). Az Európai Unió létrejötte és kibővülésének folyamata egyrészt paradox módon hozzájárult a nemzeti identitás fokozatos erősödéséhez (McLaren 2004), másrészt az alapokmányban lefektetett szabadságjogok révén akadálytalanra tette a nemzeti szuverenitást szimbolizáló államhatárok átlépését. Kelet-Közép-Európa Európai Unióhoz való integrálódása felszínre hozta a Kárpát-medencében fekvő országok hosszú évtizedeken keresztül elfojtott nemzetépítési álmait (Young–Light 2001). Ami korábban az egykori Szovjetunió szigorúan felügyelte szocialista táborban elképzelhetetlen volt, az az Európai Unió keretében könnyedén megvalósulhatott. Az Európai Unió kisebbségpolitikája ugyanis minden lehetséges eszközzel támogatja az anyaországgal történő kulturális kapcsolatok építését és ennek égisze alatt könnyedén kibontakozhatott a nemzeti identitás határokat átlépő, leginkább a szomszédos országok területén kiteljesedő erősítése (Sasse 2008). A Kárpát-medencében létrejövő euró régiókon belüli mobilitás egyik megtestesülése a turizmus, amelynek keretében – a kulturális és örökségturisztikai vonzerők fejlesztése révén – számos nemzetépítési motivációjú utazás realizálódik (Süli-Zakar 1999).

Magyarország sajátos helyet foglal el a nemzetépítés Kárpát-medencében észlelhető folyamataiban. Az I. világháború lezárásaként 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés értelmében területének (az egykori történelmi Magyarországnak) mintegy kétharmada (71%), lakosságának fele (64%) a vele szomszédos államok birtokába került (Kovács 1989, Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998). Az ebből fakadó trauma ugyan hozzájárult Magyarország II. világháborús részvételéhez, azonban a magyar társadalom lélektanának korpében mára már alig észlelhető (Gerner 2007). A migrációnak, az asszimilációnak és a természetes elhalálózásnak köszönhetően rohamosan csökken az anyaország területén kívül, a történelmi Magyarország területén élő magyarok száma (Kocsis–Tátrai 2012). A kedvezőtlen folyamatok megállításának egyik lehetséges eszköze az etnoturizmus, amelynek keretében az anyaországban élő magyarok a nemzeti identitásuk ápolása érdekében felkeresik a szomszédos országok magyar lakta területeit (Dávid et al. 2013). Az etnoturizmusban érintett településeken, régiókban a látogatók keresletéből fakadó gazdaságélénkülés következtében az ott élő magyar kisebbség fennmaradása szempontjából kedvező demográfiai folyamatok generálódhatnak (Ilyés 2006, Feischmidt 2008, Horváth–Michalkó 2014).

Az 1990. évi rendszerváltozást követően a konzervatív pártok retorikájában kiemelt helyen szerepelt a magyar társadalom nemzeti identitásának, valamint az anyaországi és a határon túli „nemzettest” kohéziójának erősítése (A. Gergely 2012). A 2010-től kormányzó politikai erő felismerte, hogy a szocializmus évtizedei alatt mesterségesen elnyomott nemzeti identitás kibontakozásának letéteményese az ifjúság, ezért programot dolgozott ki a

legfiatalabb korosztály nemzettudatának fejlesztésére (Pap 2013). A „Határtalanul!” nevet viselő kormányprogram lényege, hogy anyagi támogatásban részesíti a határon túl élő magyar közösségeket tanulmányi kirándulás keretében felkereső általános és középiskolai osztályokat. Mivel az elmúlt években több száz osztály nyert el utazási támogatást a „Határtalanul!” programban, a rendelkezésre álló pályázati dokumentáció lehetővé teszi a megvalósult utazások komplex elemzését.

A jelen tanulmány célja, hogy feltáró jelleggel bemutassa a magyar kormány által támogatott, határon túlra irányuló, nemzetépítési motivációjú tanulmányi kirándulásokat. A munka röviden áttekinti a nemzeti identitásépítés háttéréül szolgáló történelmi, politikai előzményeket; ismerteti a „Határtalanul!” program turisztikai vonatkozásait; feltárja a 2013/2014. tanévben megvalósult tanulmányi kirándulások tér- és időbeli sajátosságait; végül, de nem utolsósorban elemzi és értékeli az érintett diákok élményeinek összetevőit, különös tekintettel a nemzeti identitásra, az utazás szocializációs és közösségépítő szerepére. A tanulmány elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy a határon túl élő magyar közösségeket tanulmányi kirándulás keretében felkereső diákok beszámolóinak tartalomelemzése visszaigazolja-e a politika nemzeti identitásépítő szándékának beteljesülését.

1. Elméleti háttér

Az iskolai tanulmányi kirándulások szerepe egyrészt az oktatásban (ismeretátadás, a tudás in situ elmélyítése) és a nevelésben (környezettudatos, felelős állampolgárrá formálás), másrészt a szocializációban (turistává válás, idegen környezethez való alkalmazkodás) keresendő (Komáromi 2007, Arcodia–Dickson 2009, 2013). Az iskola falain kívüli irányított tapasztalatszerzés, élményorientált tanítás jelentősen hozzájárul az elmélet és a gyakorlat közötti távolság csökkentéséhez (Arcodia–Dickson 2009, Falk et al. 2012). Az egyazon generációhoz tartozók közösségében megvalósuló tanulmányi kirándulások során számos olyan kihívással és konkrét feladat megoldásával találkozhatnak a fiatal résztvevők, amelyek elősegítik a kreativitásuk fejlesztését (Arcodia–Dickson 2013, Horváth 2015). A turisztikai köz- és felsőoktatásban a tanulmányi kirándulások megkerülhetetlen részét képezik az ismeretszerzésnek, a gyakorlati tapasztalatok bővítésének (Harris et al. 2012). A külföldre irányuló kirándulások hatványozottan növelik a tanulmányutak oktatásban, nevelésben, szocializációban betöltött funkcióját, segítik a felnövekvő generáció nemzetköziesedését (Huang 2013). Azokban az esetekben, amikor a kiinduló és a célország között túl nagy a kulturális távolság, vagy a tanulók elenyésző ismerettel rendelkeznek az általuk felkeresett desztinációt illetően, az idegen körülményekhez nehezen igazodnak a résztvevők, a negatív élmények korlátozzák a pedagógiai célkitűzések megvalósítását (Klooster et al. 2008, Harris et al. 2012). Ha azonban a diákok véleménye pozitív, akkor a családjukkal, barátaikkal hamarosan visszatérhetnek, vagy az életük későbbi részében kerülhet sor az utazás megismétlésére (Frändberg 2010).

A kulturális örökség megőrzése és turisztikai vonatkozású bemutatása a nemzeti identitáspolitika egyik letéteményese (Morgan–Pritchard 1998, Pretes 2003, Pitchford 2008, Park 2010). A nemzeti összetartozást szimbolizáló anyanyelv ápolása, gyakran az archeológiai bizonyítékokra épülő autentikusságot garantáló örökség- és műemlékvédelem, a közös múlt tudatát fenntartó történelmi ikonográfia gondozása és a nemzeti tájhoz való kötődés segítése egyaránt a nemzetépítés eszköztárának Európában széleskörűen hasznosított része (Palmer 1999, Waitt 2000, Hollinshead 2009, Smith–Puczkó 2011).

A nemzeti identitáspolitika sikeres megvalósításában az etnikai turizmus kulcsfontosságú (Yang–Wall 2009). A többségi nemzet és az anyaországon kívül élő nemzeti kisebbség hatékony kapcsolattartásának egyik eszköze az utazás, amely legtöbbször a

kulturális- és örökségturizmus vagy a rokon-és barátlátogató turizmus (VFR) égisze alatt valósul meg (Pitchford 1995, Irimiás 2012, 2013). Természetesen a nemzetépítés turizmussal összefüggő céljai más eszközök igénybevételével is szolgálhatók, így például a testvérvárosi kapcsolatok ápolására, diákcserék lebonyolítására, tanulmányi ösztöndíjprogramok működtetésére, tervezésre és fejlesztésre szánt források biztosításával (Altinay–Bowen 2006, Yang et al. 2006). A kormányok a történelem során számtalan békés megoldást vettek igénybe, amellyel – ha szimbolikusan is – hozzájárultak a nemzeti identitáspolitika erősítéséhez; ezek sorában a turizmust szolgáló szuvenír ipar (például postai bélyegértékesítés) támogatása is említést érdemel (Raento 2009, Peters 2011). A nemzetépítési célú, határon átnyúló, kormányzati támogatású iskolai kirándulások vizsgálata azonban a szakirodalom fehér foltjának tekinthető.

2. Módszer

Az iskolai tanulmányutak jelentős része a láthatatlan turizmus részét képezi (Michalkó–Rátz 2013). Az ilyen utazásokra vonatkozóan Magyarországon nincs statisztikai adatszolgáltatási kötelezettség. Ennek következtében sem az egynapos kirándulásokról, sem a több napos, szálláshely igénybevételével párosuló utazásokról nem áll rendelkezésre tudományos kutatásra alkalmas adatbázis.

A magyar kormány által támogatott „Határtalanul!” program lebonyolítását az Emberi Erőforrások Minisztériumának egyik háttérintézménye, az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő végzi. A Támogatáskezelő a „Határtalanul!” programban résztvevő iskoláknak szigorú tartalmi és pénzügyi beszámolási kötelezettséget ír elő, amelynek része az úgynevezett projektnapló. A projektnaplót előírászerűen a diákok készítik, annak az utazás minden napjáról legalább két oldal terjedelmű élménybeszámolót kell tartalmaznia.

Az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet a Határtalanul! programban megvalósult utazások sajátosságainak megismerése érdekében 2014 augusztusában azzal a kéréssel fordult a Támogatáskezelő főigazgatójához, hogy engedélyezze a 2013/2014-es tanévben megvalósult utazások beszámolóinak tudományos célú feldolgozását. Az engedély birtokában 2014 szeptemberében 256 beszámoló információit tekintettük át és a kutatás szempontjából releváns adatokat, szövegeket egy előre kialakított Excel táblázatban rögzítettük.

A „Határtalanul!” programban résztvevő osztályok beszámolóinak feldolgozásához a tartalomelemzés módszerét választottuk. Mivel a Támogatáskezelő honapján keresztül bárki számára hozzáférhető pályázati kiírás részletes útmutatással szolgált a beszámoló formai és tartalmi követelményeiről, ezért a vizsgálat megkezdésekor rögzítettük a kutatási kérdéseink megválaszolását segítő információigényt. Első csoportba a felkeresett desztinációra vonatkozó, az utazás tér- és időbeli jellemvonásait megtestesítő információk kerültek: célország, a meglátogatott települések, a szálláshelyként szolgáló települések, az indulás és az érkezés dátuma. A második csoportban az utazás technikai részleteit rögzítettük: utazásszervező, igénybe vett közlekedési eszköz, szálláshely típusa. A harmadik csoportba helyeztük a kirándulás tartalmi információit: az egyes helyszíneken megvalósított programot és az azokkal összefüggő élményeket. Az első két csoportba került információk rögzítése nem igényelt különösebb előkészítést, mivel a programban résztvevő osztályok által kitöltött formanyomtatványból könnyen kiolvashatóak voltak. Azonban a program és az élmény vonatkozásában már csak az projektnaplók előzetes áttekintése és kiértékelése után lehetett a tartalomelemzés kereteit meghatározni. Az információk rögzítésének első napján 15 beszámoló teszt jellegű feldolgozására került sor, ennek keretében véglegesítettük az Excel táblázatot, meghatároztuk az egyes információk kódjait, továbbá körvonalaztuk azokat a programtípusokat, amelyekben az osztályok részt vettek (ezek később részben bővítésre, részben összevonásra kerültek). Az élménybeszámolók előzetes átolvasása után definiáltuk a

legjellemzőbb élménytípusokat is, amelyek később részben bővítésre, részben összevonásra kerültek.

A jelen tanulmány alapját képező vizsgálat forrását tehát a Magyarország területén működő általános iskolák Határtalanul! programban 2013/2014 tanévben részt vett 7. évfolyamos (13-14 éves korosztály) osztályainak beszámolóí jelentik. A 256 jelentés tartalmának Excel táblázatban történő rögzítését követően adattisztításra került sor, amelynek során kihívást jelentett a kitöltött formanyomtatványokban szereplő földrajzi nevek azonosítása és egységesítése. Mivel minden esetben Magyarország területén kívül fekvő, ugyanakkor a trianoni békeszerződésig az anyaország részét képező településekről van szó, olykor-olykor előfordult, hogy nem a történelmi, hanem a jelenlegi közigazgatási elnevezés szerepelt az adatbázisban (például Nagyvárad helyett Oradea). A másik nehézséget az jelentette, ha a jelentésben nem a teljes, hanem a rövid, közhasználatú név szerepelt (például Gyergyószentmiklós helyett Gyergyó). Az adatbázisban minden település kizárólag a magyar verziójával, hivatalos közigazgatási alakjával került véglegesítésre.

3. Eredmények

3.1 A "Határtalanul!" program szerepe a nemzetépítési célok megvalósításában

A 2010-ben kormányzati pozícióba került politikai erő szerint az eredményes nemzeti identitáspolitikai kulcsa az ifjúság tudatos szemléletformálásában rejlik. A felnövekvő általános és középiskolai korosztályt kell ráébreszteni arra, hogy a magyarság nem egyenlő a Magyarország határain belül élőkkel, hanem azon túl is találkozhatunk magyarul beszélő, a magyar kultúrát, a magyar hagyományokat intenzíven ápoló kisebb-nagyobb közösségekkel. Ez a cél leghatékonyabban a személyes megtapasztalás révén érhető el, így a kormány úgy döntött, elősegíti a Kárpát-medencében fekvő, egykor a Magyar Királyság területéhez tartozó településeken élő magyar kisebbségekkel való találkozást (Csete 2011). Egy, a saját iskolai közösségében megvalósuló, élményekkel teli utazás örök életre szóló emlékként vésődhet be egy 13-16 éves gyermek tudatába. Ha a magyar, a történelem, a földrajz és az ének-zene órákon kibontakozó nemzeti identitás erősítése kerül az utazás fókuszába, akkor az érintettek nagyobb eséllyel válhatnak a határon túl élő magyar kisebbségek sorsáért felelősséget érző állampolgárrá (Kocsis-Kocsisné 1991).

1. ábra A Néri Szent Fülöp Katolikus Általános Iskola „Határtalanul!” programban résztvevő diákjai a csiksomlyói Hármashalom-oltárnál (2014.05.06.)

Forrás:

<https://plus.google.com/photos/100354805215615135921/albums/6015044593802782945/6015048970644736658?sort=1&pid=6015048970644736658&oid=100354805215615135921>

Az először 2010-ben meghirdetett program lényege, hogy az általános iskolák 7. és a középiskolák 3. osztályainak diákjai legalább egyszer eljussanak a Kárpát-medencében élő külföldi magyarság lakta területekre, azokat alaposan megismerve, a megszerzett ismereteiket, élményeiket megosztva mérsékeljék a határon túli magyarokkal kapcsolatos általános tájékozatlanságot¹. A program ötletgazdáinak nem titkolt célja volt, hogy a diákok felnőttként visszatérjenek a meglátogatott területekre, sőt más, magyarok lakta térségekbe is ellátogassanak majd (Csete 2011). A magyar állam a program megvalósítását pályázati úton elnyerhető anyagi erőforrások biztosításával támogatta, így a 2010/2011-es tanévben 177, a 2013/2014-es tanévben már 393 utazás valósulhatott meg. A jelen tanulmányunkban a 2013/2014-es tanévben az általános iskolák 7. osztályaiban lebonyolított 256 utazást elemezzük.

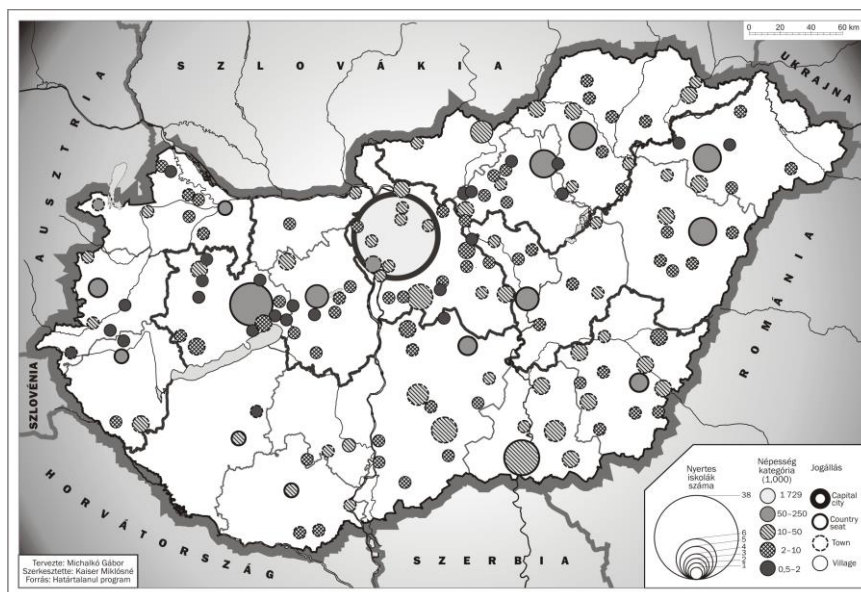
3.2. A pályázat mint komplex orientációs eszköz

A „Határtalanul!” program keretében megvalósítandó utazásokat támogató 2013. évi pályázat (BGA-13-HA-01) pontosan meghatározta azoknak az országoknak a körét, amelyek magyar lakta területeire irányuló tanulmányi kirándulások támogatásban részesülhettek². A pályázók Magyarország szomszédjai közül – Ausztria kivételével – bármely országot megjelölhették az utazás célterületeként. A pályázat kiírója a pályázatban résztvevők körét nem korlátozta (7. osztályos általános iskolai tanulók, illetve a hatosztályos gimnáziumok 1. évfolyamára, valamint a nyolcosztályos gimnáziumok 3. évfolyamára járók jelentették a célcsoportot) és területi (főváros/vidék), közigazgatási (város/község), fenntartóbeli (állami/alapítványi) vagy etnikai (magyar/nemzetiségi) stb. intézményi preferenciákat sem állapított meg.

A 2013/2014-es tanévben 256 elnyert és sikeresen megvalósított tanulmányi kirándulásra került sor. A résztvevő iskolák köre 155 magyarországi települést érintett. A résztvevők 14,8%-a Budapestről, 18,4%-a megyeszékhelyről, 44,2%-a városi és 22,6%-a községi jogállású településről került ki, tehát a legsikeresebben pályázó oktatási intézményeket a városi címmel rendelkező települések között kell keresni (77,4%). A legkisebb népességszámú település, amelynek iskolája sikeresen szerepelt a programban, az 567 lelket számláló Veszprém megyei Pápakovácsi volt, amely igazolja, hogy az aprófalvak is eséllyel indultak a pályázaton. Ha a „Határtalanul!” programban sikeresen részt vett iskolák regionális megoszlását vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy erős kelet-nyugati lejtés van a nyertes intézmények tekintetében. Amíg Közép-Magyarország és a Dunántúl egyaránt 66-66 pályázatot nyert el, addig Kelet-Magyarország 124 pályázatot. Ez egyrészt a kevésbé fejlett keleti régióban pályázó intézmények tanulóinak kedvezőtlenebb egzisztenciális helyzetével magyarázható (motiváltabbak voltak, hogy utazhassanak), másrészt a potenciális célterületek földrajzi fekvése (közelsége) is befolyásolhatta a pályázati aktivitást.

¹ 101/2010. (X.21.) OGY határozat az iskolai Nemzeti Összetartozás Napja bevezetéséről, a magyarországi és a külföldi magyar fiatalok közti kapcsolatok kialakításáról és erősítéséről a közoktatásban, valamint a Magyarország határain kívül élő magyarság bemutatásáról.

² http://bgazrt.hu/hatartalanul/palyazatok/hetedikesek/tanulmanyi_kirandulas_hetedikeseknek/

2. ábra A „Határtalanul!” program 2013/2014. évi pályázati ciklusában nyertes általános iskolák területi elhelyezkedése Magyarországon.

Forrás: Támogatáskezelő pályázati dokumentáció alapján saját adatgyűjtés

A pályázat fontos kritériumának tekinthető, hogy a tanulmányi kiránduláson résztvevők legalább 1 éjszakát a célországban tartózkodjanak (turisztikai relevancia) és ott a pályázat kiírója által kötelezően előírt tevékenységek valamelyikét megvalósítsák. Három tartalmi kritérium egyikének teljesülését várta el a pályázat kiírója: közvetlenül kapcsolódjanak a tanultakhoz (1), oktatási-nevelési (2), kulturális (3) jellegűek legyenek. Ezen túlmenően fakultatív vállalkozásokra is ösztönözött a pályázati kiírás, amelyek között a külföldi magyar közösségekkel való kapcsolat ápolásának legkülönbözőbb módjai kerültek felvázolásra. Kifejezetten a preferált kint tartózkodási dátumok közé tartozik a Magyar Feltalálók Napja, a Magyar Tudomány Napja, a Magyar Kultúra Napja és a nemzeti ünnepek:

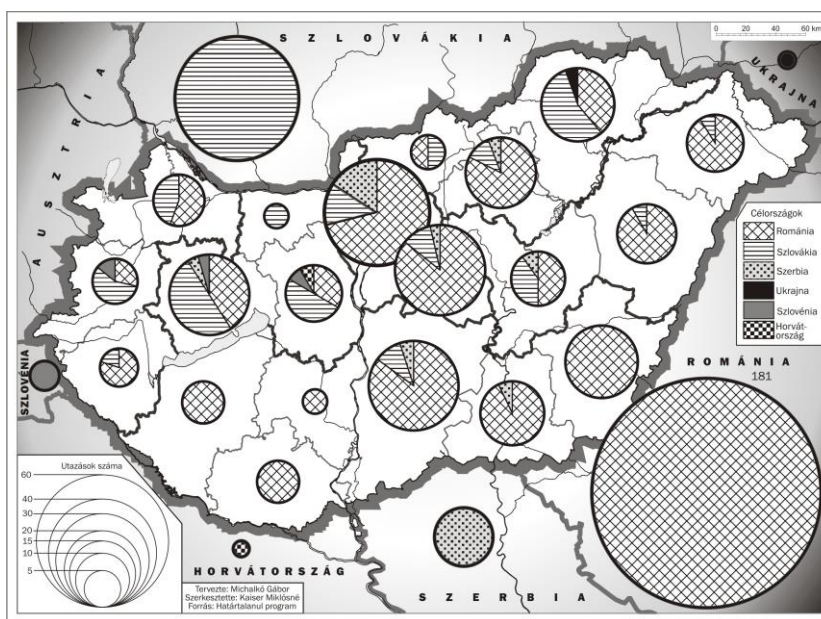
- október 6. (az aradi vértanúk emléknapja),
- október 23. (az 1956-os forradalom ünnepe),
- március 15. (az 1848-as forradalom és szabadságharc ünnepe),
- június 4. (a nemzeti összetartozás napja).

A „Határtalanul!” program résztvevői utazási és szállásköltségre pályázhattak, amelynek maximális összege 33 000 Ft (=120 USD)/tanuló volt. Az utazási költségek eloszlása miatt minél nagyobb létszámú osztályközösség utazik, annál kifizetődőbb az utazás. A program koordinátorai azzal segítették a pályázókat, hogy olcsó szállásokat ajánlottak, amelyek jobbra az adott desztinációban élő magyar közösségek által üzemeltetett kollégiumok, falusi szálláshelyek, egyházi intézmények voltak. A program három szakaszból állt: a tanulók a kirándulást megelőzően, a saját iskolájukban felkészítő, ráhangoló, motiváló, szocializációs eseményeken vettek részt, és miután megvalósították a kirándulást, a visszatérést követően az értékelő szakaszban feldolgozták, széles körben (az iskola honlapján) kommunikálták az élményeket. A pályázat sikerességét jelentős mértékben befolyásolta, hogy a kiíró nemzetépítési szándékainak való megfelelés milyen mértékben került tervezésre, így a külföldi magyarsággal való közös aktivitás, ünnepségeken való részvétel bekerült-e a programba.

3.3. Az utazások tér- és időbeli sajátosságai

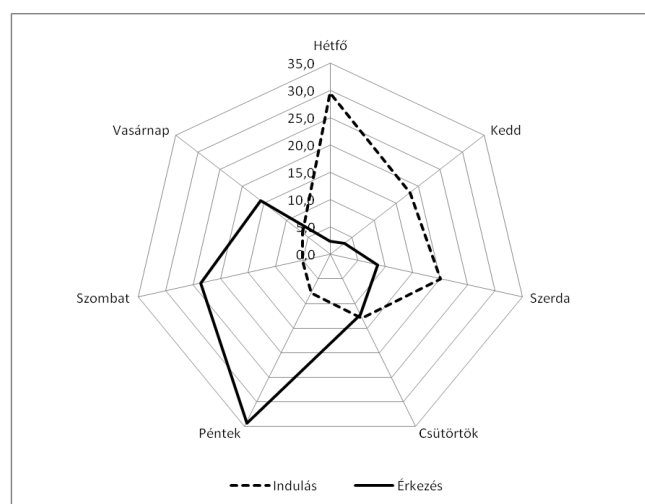
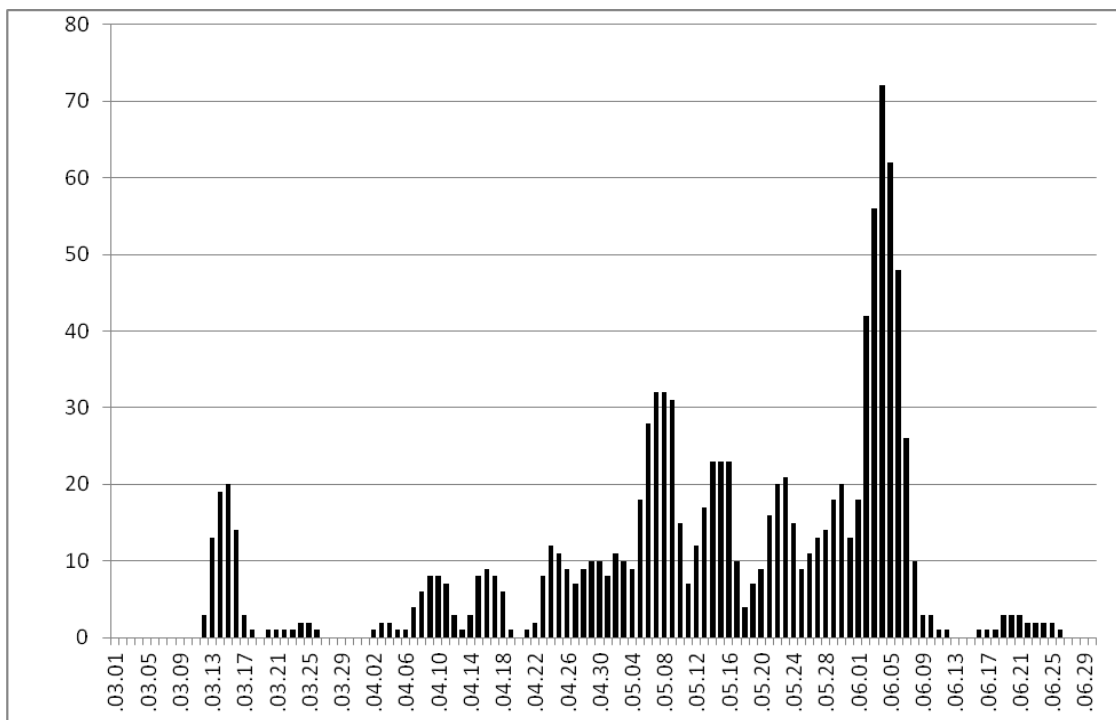
Annak ellenére, hogy a pályázati kiírás a potenciális célországok közül kizárólag Ukrajnát nevezte meg preferáltként, a megvalósult utazásokat vizsgálva a résztvevők elkerülték a 2014 márciusától Oroszországgal katonai konfliktusban lévő észak-keleti szomszédot. Románia azonban egyértelmű győztese a „Határtalanul!” programnak, mivel az iskolák 70%-a választotta célterületeként. Szlovákiát 22,3%-os súlya a második legnépszerűbb desztinációvá tette a Határtalanul! programban. Amíg Horvátországba és Ukrajnába a nyertesek 0,4%-0,4%-a (1-1 csoport), addig Szlovéniába 2%-a (5 csoport), Szerbiába 4,7% (12 csoport) utazott. Ezek az eredmények összefüggnek az anyaországon kívül élő magyarság földrajzi elhelyezkedésével.

3. ábra A Határtalanul! program 2013/2014. évi pályázati ciklusában lebonyolított utazások célországai a résztvevő általános iskolák megyei hovatartozása szerint
Forrás: Támogatáskezelő pályázati dokumentáció alapján saját adatgyűjtés

Románia szinte minden megyében észlelhető dominanciája nem ad alkalmat a kiindulási és a célállomások közötti földrajzi összefüggések feltárására (a 19 megyéből mindössze 1-ből, Komárom-Esztergomból nem indult utazás Romániába), Szlovákia esetében azonban a távolság már érdemi befolyásoló szerepet játszhatott a célország kiválasztásában. Magyarország Szlovákiától távolabbi déli térségében öt olyan megye is van, amelyekből egyetlen utazást sem regisztráltunk Szlovákiába. Ugyanakkor a Szlovákiával határos megyékből kivétel nélkül indultak utazások az északi szomszédba, ezek súlya megyénként az összes desztinációt vizsgálva 44,4%–100% között volt. Szerbia alapvetően az oda vezető autópálya mentén fekvő kiindulási területek számára volt népszerű, az érintett megyékből utazott a résztvevők 75%-a. Ukrajnába a szomszédos Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből, Szlovéniába és Horvátországba kizárólag a Dunántúlról utaztak.

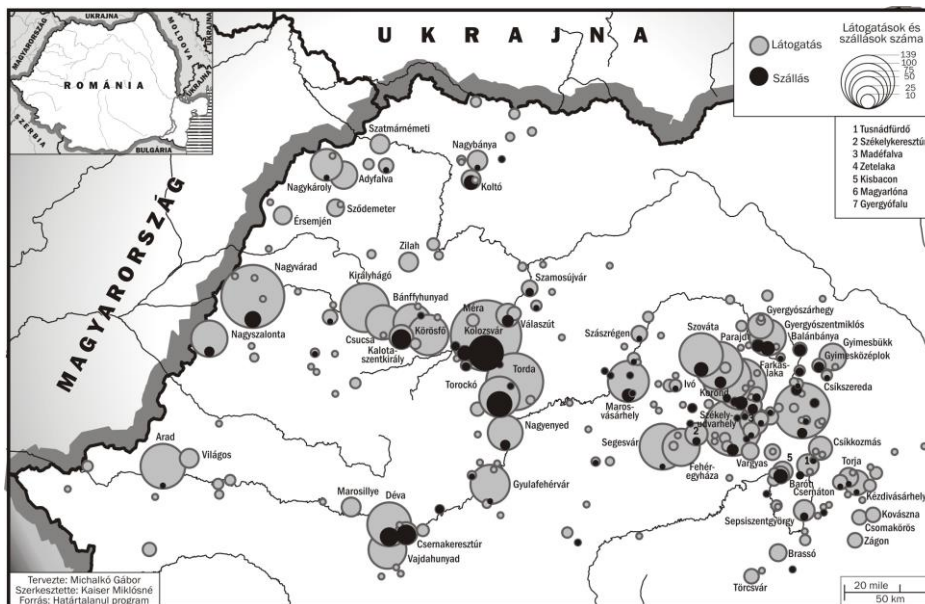

4. ábra A „Határtalanul!” program 2013/2014. évi pályázati ciklusában lebonyolított utazások időbeli jellemzői, utazás által érintett naptári napok (a), az indulás és az érkezés napja (b)
 Forrás: Támogatáskezelő pályázati dokumentáció alapján saját adatgyűjtés

A „Határtalanul!” program keretében a 2013/2014-es tanévben megvalósult utazások 99,2%-ban 2014-ben kerültek lebonyolításra. A 2014-ben megvalósult utazások 8,7%-a márciusra, 16,2%-a áprilisra, 44,8%-a májusra és 30,3%-a júniusra esett. A szervezők – a tanulmányi kirándulások gyakorlatának megfelelően – a legoptimálisabb időjárási feltételeket nyújtó, a tanév végéhez közel eső májust részesítették előnyben. Az egyes hónapokon belüli indulás eloszlásának vizsgálata egyértelműen az utazások nemzetépítő mivoltát tükrözi. A márciusban realizálódott utazások indulási időpontja 86,5%-ban március 12-14. közé esett, vagyis a március 15-ei nemzeti ünnep köré csoportosult. Amíg áprilisban és májusban különösebb koncentrációkat nem észlelhettünk, a júniusi utak 88,4%-a június 1-4 között indult, ami a nemzeti összetartozás napjának (június 4.) megünnepléséhez kötődik. Az utak jobbára hétfőként indultak, pénteken fejeződtek be, sem a hétvége, sem az iskolai szünetek

nem tekinthetők releváns időszaknak. A tavaszi iskolai szünetben meglepően nem volt intenzív az utazási kedv (láthatóan sem a diákok, sem a tanárok nem kívánták erre áldozni a szabadságukat). Az átlagos tartózkodási idő 4,3 nap volt, a legrövidebb utazás 2 napig, a leghosszabb 9 napig tartott.

3.3.1. Irány Erdély!

5. ábra A Határtalanul! program 2013/2014. évi pályázati ciklusában lebonyolított utazások során érintett települések Romániában

Forrás: Támogatáskezelő pályázati dokumentáció alapján saját adatgyűjtés

A legnépszerűbb desztinációt, Romániát vizsgálva elmondható, hogy a keleti szomszédba látogató iskolai osztályok 63,3%-a egy, 25,0%-a két településen is éjszakázott, 9,4%-a három, 2,3%-a pedig négy különböző helységben töltötte az éjszakát. Tekintettel a Romániában fekvő Erdély mint a Határtalanul! program legnépszerűbb desztinációja földrajzi kiterjedésére, azoknak az osztályoknak, amelyek nagyobb távolság megtételére vállalkoztak, több táborhelyet is be kellett iktatniuk az utazásba. Ha összesítve vizsgáljuk a szálláshelyként hasznosított településeket, a Romániában tett 180 utazás alkalmával 84 különböző településen került sor szálláshely igénybevételére, ez 246 „letáborozást” jelent, amely azt mutatja, hogy nagyon változatos (diverzifikált) a célterület elsődleges turisztikai szuprastruktúrájának kihasználása. A legnépszerűbb szálláshelyként hasznosított települések közé tartozik Kolozsvár (37), Torockó (18), Cernakeresztúr (12), Kalotaszentkirály (11) és Déva (10). A magyar-román határhoz legközelebb eső megálló Nagyvárada, a legtávolabbi Gyimesbük. A programban résztvevő osztályok 231 különféle települést, illetve településrészt kerestek fel Románia területén, amely rendkívül diverzifikált keresletet és a desztináció meglepően színes fogyasztását tükrözi. Egy utazás során – a szálláshelyen kívül – átlagosan 10,9 települést érintettek a résztvevők, amely gazdag és intenzív programot jelentett a számukra. Legkevesebb kettő, legtöbb 20 volt az utazás során felkeresett települések száma. Azon települések köre is igen széles, amelyet az osztályok legalább 10%-a érintett. A 231 település közül 30-ba a programban résztvevők egytizede eljutott. A legnépszerűbb települések közül kiemelendő Nagyvárada (57,2%) és Kolozsvár (56,7%), ahova a látogatók több mint fele eljutott, de Farkaslaka (37,8%), Királyhágó (36,7%), Korond (35,5%), Parajd (33,3%)

Segesvár (32,2), Arad (30,6) és Csíksomlyó (29,4% – Csíkszereda és Csíksomlyó együttesen 46,1%) is a tanulók mintegy harmadának kínált felkeresni való desztinációt.

3.4. Nemzetépítő turisztikai programok és élmények

A „Határtalanul!” pályázat keretében lebonyolított tanulmányi kirándulások a résztvevők nemzeti identitásának erősítését és a nemzetépítési célok megvalósítását egyaránt szolgálták. Az utazásokon résztvevő diákok programja a pályázat kiírójának szándéka szerint alakult, így az osztályok – kevés kivételtől eltekintve – leginkább azokat a tervezett tevékenységeket valósították meg, amelyekért a pályázat elbírálása során plusz pontot remélhettek. Ebből következően az utazások a résztvevők által előre meghatározott tematika mentén haladtak, a megszerzett ismeretek kötődtek az iskolai tananyaghoz, a kísérő tanárok törekedtek arra, hogy az információk és a tapasztalatok a legváltozatosabb pedagógiai módszertani eszközökkel kerüljenek elmélyítésre. Gyakran a program részét képezte a hasonló életkorú külföldi diákokkal való közös tevékenységek megvalósítása, olyanok is, amelyek segítették a meglátogatott településen élők boldogulását. A szervezők kitüntetett figyelmet szenteltek az ünnepi pillanatok átélésének; ha az utazás időpontja lehetővé tette, akkor ezek a magyarság nemzeti ünnepeihöz, emléknapjaihoz kötődtek.

Tekintettel arra, hogy a nemzeti identitás gyökerei egyrészt a dicsőséges történelmi események és személyiségek, illetve a múltbeli traumák és áldozatok felelevenítésében, másrészt az anyanyelv és dialektusainak ápolásában, az irodalmi emlékek, a materiális és immateriális kulturális tradíciók megőrzésében keresendőek, így az utazások tematikája is ezt a paradigmát követte. A kirándulások nagyobbik része általános, szélesen értelmezhető tematika szerint került lebonyolításra, így például az *Irodalmi és történelmi tények nyomában Erdélyben* vagy a *Kultúrtörténeti kalandozások a Felvidéken*, de *A természeti környezet és az épített kultúra kapcsolata* elnevezésű is jelzi, hogy az osztályok igyekeztek a lehető legszélesebb palettán meghatározni a programok vezérfonalát. A tematikákban feltüntetett történelmi személyek (például Árpád fejedelem, Szent László, Hunyadi János és Mátyás, Rákóczi Ferenc), költők, írók (például Tamási Áron, Mikszáth Kálmán, Petőfi Sándor), tudósok (például Bolyai Farkas) kivétel nélkül a magyarság ikonjai, akiknek életútja, alkotó tevékenysége részben vagy egészben a határon túli területekhez kötődik. A nemzeti identitás építését direkt felvállaló tematika mentén kevesebb tanulmányi kirándulás valósult meg (ilyen volt például *A nemzeti összetartozás közös ünneplése – felelős közösséggé formálódás* elnevezésű), ahogyan alacsony volt a kifejezetten vallási orientáltságú (például *Példaértékű együttélés: vallási sokszínűség Kárpátalján*) utak száma is.

Ha csoportosítjuk az utazás során végzett, a projektnaplóból kiolvasható tevékenységeket, akkor a történelmi, kulturális orientációjú helyszínek (pl. csatatermek, szülőházak, temetők), a szent helyek (templomok, zarándokhelyek), vagy a történelmi Magyarország egykori határvonala szinte kivétel nélkül a program részét képezte (255/256). E mellett a határon túl élő, ott tanuló hasonló korosztályú diákokkal való találkozás, közös tanórán való részvétel, étkezés, kulturális műsor bemutatása, táncolás, éneklés, szavalás, misén való részvétel tekinthető a programok gerincének (245/256). Fontos szerepet kapott a természetjárás, hegymászás, erdőjárás, barlangok felkeresése is (209/256). A résztvevők keresték az alkalmat az úgynevezett „hasznos hozó” tevékenységekre, ilyen volt a kertészkedés, takarítás, ajándékozás (181/256). A közös sportolás – leginkább focizás – is markáns aktivitást jelentett (119/256). A külföldiakkal együtt megvalósított ünnepek már kisebb mértékben érintették a résztvevőket (85/256).

Az utazások tematikájával szorosan összefüggő konkrét tevékenységek (programok) jól detektálható és rendszerezhető élményeket eredményeztek. A tanulók projektnaplóban rögzített élményeinek fókuszában egyrészt a magyarságtudat átélésével kapcsolatos

gondolatok fogalmazódtak meg (A), másrészt az első utazáson való részvétel izgalmi tükröződtek vissza (B), harmadrészt a közösségben való lét öröme fejeződött ki (C).

A) A magyarságtudat átélése a legkülönbözőbb szituációkban öltött testet. Az élmény alapvetően abból a felismerésből fakadt, hogy Magyarország államhatárain kívül is léteznek olyan közösségek, amelynek tagjai a magyart anyanyelvüként beszélik. Ez az élmény kiegészült a magyar történelem és kultúra ikonográfiájával és a nemzet szimbólumaival „külföldön” való szembesüléssel.

*„Nagy élményt jelentett, hogy mindenütt szívesen beszélgettek a gyerekekkel magyarul.”
(HAT/198/2014, Lepsényről Szlovákiába)*

B) Az első utazás izgalmait a résztvevők jelentős része átélhette. Voltak olyanok, akik még sosem utaztak, tehát semminemű utazási tapasztalattal és ebből fakadó turisztikai élménnyel sem rendelkeztek, de a többség számára inkább a határ átlépése, a külföldre való utazás tényének megélése jelentett életre szóló pozitív bevésődést.

*„Sokunknak ez volt az első lehetőség, hogy elhagytuk hazánkat, ezért a határon való átkelés is nagy élmény volt.”
(HAT/103/2014, Gyomaendrődről Romániába)*

C) A közösségi lét örömeiben minden résztvevő részesülhetett. Az osztályterem falain kívüli, kötetlenebb együttlét, új barátságok születése vagy meglévők elmélyülése, a kollektív tevékenységekben való részvétel, a sport, a játék, az étkezés, a társadalmi munka vagy az ajándékozás egyaránt hozzájárult a pozitív életérzés átéléséhez.

*„Mi nagyon boldogan adhattuk át a rászoruló gyermekeknek, akik szinte sokkos állapotba kerültek az örömtől, és mi is ugyanúgy éreztünk a szemükből ránk áradó fény közepette.”
(HAT/27/2014, Hódmezővásárhelyről Romániába)*

A három élmény egymást szinergikusan erősítette, amelynek eredője a tanulók nemzeti identitásának elmélyülésében ragadható meg. Az élmények elmélyítését, az emlékek bevésődését a visszatérés után szervezett élménybeszámolók, közösen összeállított honlapok is segítették.

Összegzés és következtetések

A trianoni békeszerződés következményeként Magyarország határain kívül rekedt magyarsággal való kapcsolattartás történetében a rendszerváltozás érzékelhető átalakulást hozott. A korábbi évtizedek rejtőzködő, kulturális-oktatási orientációjú párbeszédét, egyre inkább az anyaországhoz fűződő viszony politikai és jogi tartalommal való megtöltésének immáron nyíltan hangoztatott szándéka váltotta fel. A külhoni magyarság etnikai alapú pártszervezeteinek támogatása, a különböző szintű autonómia törekvések biztatása, a magyar nyelvű felsőoktatás kiszélesítésének elősegítése, a magyar állampolgárság megadása a korábbi évtizedek során elfojtott nemzeti szolidaritás kibontakozásával párosuló felelősségvállalást szolgálta. A határon túli magyarsággal kapcsolatos nemzetépítő politikai célok anyaországi elfogadottsága nem volt egyöntetűnek tekinthető. A társadalom egy része vegyes érzelmekkel viseltetett a nemzeti összetartozást célzó politikai lépésekkel kapcsolatban. Ennek folyományaként felismerést nyert, hogy a nemzeti identitással kapcsolatos, generációkról generációkra öröklődő hozzáállásban elsősorban a közoktatáson,

az iskola világán keresztül megvalósuló szemléletváltás eredményezheti a kívánt mértékű változást. A tanulmányi kirándulások során szerzett, a nemzeti identitást építő élmények gyökeres elmozdulást hozhatnak a felnövekvő generáció határon túl élő magyarsággal kapcsolatos attitűdjében.

A magyar kormány 2010-ben „Határtalanul!” címmel indított programja a határon túli magyar közösségek szervezett és államilag támogatott tanulmányi kirándulások keretében történő felkeresését tette lehetővé a közoktatásban résztvevő diákok számára. A pályázati célok egyértelműen deklarálásra kerültek: a nemzeti identitás megteremtése és erősítése az általános iskolák 7. és a középiskolák 3. osztályos tanulói számára. A pályázati kiírás olyan programok megvalósítását szorgalmazta, amelyek direkt módon segítik elő a nemzeti összetartozás fontosságának felismerését és elmélyülését. A programban résztvevők a legnagyobb lélekszámú magyar kisebbséggel rendelkező Romániát, azon belül a magyar történelmi és kulturális emlékekben, természeti kincsekben bővelkedő, Erdélyt választották első számú desztinációként. A tanulmányi kirándulások során felkeresett települések a magyarság ikonikus zarándokhelyei voltak. Az utazások időpontja viszonylag széles skálán mozgott, de a március 15-i nemzeti ünnep és a június 4-i nemzeti összetartozás napja egyértelműen a fontosabb koncentrációk közé tartozott. A megvalósított programok és a diákok abból fakadó élményei az előzetes felméréseken nyugvó pályázati kiírás révén meglehetősen irányítottak voltak. Ebből következően a résztvevők a nemzeti identitással kapcsolatos tapasztalatok tárházával találkozhattak, amelyeket az osztálytársaikkal, barátaikkal történő közös „külföldi” utazás élménye még inkább elmélyített.

A „Határtalanul!” program eredményessége, a vonatkozó nemzetpolitikai célkitűzések megvalósulása egyetlen év utazásainak komplex vizsgálata alapján nem állapítható meg. Az eredményekből kirajzolódó kép arra enged következtetni, hogy az érintett korosztály határon túli magyar lakta területekre irányuló utazásai hozzájárulhatnak a résztvevő diákok nemzeti identitásának formálásához. A magyarságtudat elmélyülését a nemzeti ünnepeken és emlénapokon való részvétel, valamint a magyar kultúra, tudomány és történelem ikonikus alakjaihoz kötődő települések felkeresése valóban segítheti. A jövőbeli, úgynevezett követő vizsgálatok pontosabb képet szolgáltathatnak majd a nemzeti identitás tanulmányi kirándulások révén történő fejlesztésének eredményességéről.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmányt a szerzők a közelmúltban elhunyt Ilyés Zoltán (1968–2015) geográfus, kultúranropológus emlékének ajánlják. A kutatást az OTKA (K 100953) támogatta. E helyen szeretnénk köszönetet mondani az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő vezetőinek, akik lehetővé tették a „Határtalanul!” programban megvalósult utazások beszámolóinak vizsgálatát.

Irodalom

- A. Gergely A. (2012): Hazatérések: nemzeti integráció, önazonosság, identitáspolitika egység és különbség erőterében. *Múltunk*. 57 (4), 6–19.
- Altinay, L.–Bowen, D. (2006): Politics and tourism interface: The case of Cyprus. *Annals of Tourism Research*, 33 (4), 939–956.
- Arcodia, Ch.–Dickson, Ch. 2009: ITHAS: An experiential education case study in tourism education. *Journal of Hospitality & Tourism Education*. 21.1. 37-43.
- Arcodia, Ch.–Dickson, Ch. 2013: Tourism field studies: Experiencing the carnival of Venice. *Journal of Hospitality & Tourism Education*. 25. 3. 146-155.
- Bhandari, K. (2014) *Tourism and National Identity – Heritage and Nationhood in Scotland*. Channel View Publications, Clevedon.

- Brien, A. 2011: *The Politics of Tourism Development – Booms and Busts in Ireland*. Palgrave MacMillan, London.
- Burns, P.–Novelli, M. 2007: *Tourism and Politics: Introduction*. In: Burns, P.–Novelli, M (eds) *Tourism and Politics – Global frameworks and local realities*. Elsevier, Oxford, pp. 1–4.
- Csete, Ö (szerk.) 2011: *Határtalanul! – Nemzeti összetartozás az oktatásban. A Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítvány*, Budapest.
- Dávid, L.–Remenyik, B.–Gergely, Zs. (2013): *Special interest cultural tourism products – the case of Gyimes in Transylvania..* In: Smith, M.–Richards, G. (eds): *The Routledge Handbook of Cultural Tourism*. Routledge, Oxon. pp. 283–292.
- Falk, J.–Ballantyne, R.–Packer, J.–Benckendorff, P. (2012): *Travel and learning: a neglected tourism research area*. *Annals of Tourism Research*, 39 (2), 908–927.
- Feischmidt, M. 2008: *The Hungarian Transylvania – Symbolic reconstruction of lost territories*. *Hungarian Studies*. 22. 1–2. 119–133.
- Frändberg, L. 2010: *Activities and activity patterns involving travel abroad while growing up – The case of young Swedes*. *Tourism Geographies*. 12.(1). pp. 110–117.
- Gerner, K. 2007: *Open wounds? Trianon, the Holocaust, and the Hungarian trauma*. In: Mithander, C. – Sundholm, J.–Holmgren Troy, M (eds) *Collective traumas. Memories of War and Conflict in 20th-Century Europe*. P.I.E. Peter Lang, Brussels. pp. 79–110.
- Harris, J.–Lee, S.–Lepp, A. 2012: *England, Wales and Princess Diana – A case study of US students’ perceptions of Wales*. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*. 11. 87–92.
- Hollinshead, K. (2009): *‘Tourism State’ cultural production: The re-making of Nova Scotia*. *Tourism Geographies*, 11 (4), 526–545.
- Horváth A. 2015: *A nemzeti identitás turizmus kreativitásigénye*. In: Rátz, T. – Michalkó, G. (szerk.) *Kreativitás és innováció a turizmusban*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár–Budapest. pp. 151–167.
- Horváth, A.–Michalkó, G. 2014: *Az etnicitás turizmusföldrajzi értelmezése erdélyi példákon keresztül*. *Földrajzi Közlemények* 138:(2) pp. 150–160.
- Huang, R. 2013: *International experience and graduate employability: Perceptions of Chinese international students in the UK*. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*. 13. 87–96.
- Ilyés, Z. (2006): *Researching and Interpreting Diaspora. – Remarks on Social Science Research into the Diaspora Communities of the Carpathian Basin. -* In: Balogh, B. – Ilyés, Z. (eds.): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin—Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection. - Akadémiai Kiadó, Budapest* pp. 45–63.
- Irimiás, A. 2012: *The Chinese diaspora in Budapest: a new potential for tourism*. *Tourism Review* 67:(1) pp. 23–33.
- Irimiás, A. 2013: *Traveling patterns of Chinese immigrants living in Budapest*. *Journal of China Tourism Research* 9:(2) pp. 180–190.
- Klooster, E.–Wijk, J.–Go, F.–Rekom, J. (2008): *Educational travel: The overseas internship*. *Annals of Tourism Research*, 35 (3), 690–711.
- Kocsis K.–Kocsis-Hodosi, E. 1998: *Ethnic geography of the Hungarian minorities in the Carpathian basin*. *Geographical Research Institute, Budapest*.
- Kocsis K.–Kocsisné Hódosi E. 1991: *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kocsis, K.–Tátrai, P. (2012): *Changing ethnic patterns of the Carpatho-Pannonian area*. HAS RCAES Geographical Institute, Budapest.

- Komáromi, I. 2007: School and tourism. *Természettudományi Közlemények (Nyíregyházi Főiskola)* 7: pp. 19-32.
- Kovács, Z. 1989: Border changes and their effect on the structure of Hungarian society. *Political Geography Quarterly*, 8, 1, pp. 79-86
- McLaren, L. 2004: Opposition to European integration and fear of loss of national identity: Debunking a basic assumption regarding hostility to the integration project. *European Journal of Political Research* 43: 895–911
- Michalkó G.–Rátz T. 2013: Rejtett dimenziók a Kárpát-medence turizmusában. In: Frisnyák S.–Gál A. (szerk.) *Kárpát-medence: természet, társadalom, gazdaság*. Bocskai István Gimnázium–Nyíregyházi Főiskola, Szerencs–Nyíregyháza. pp. 463–476.
- Minnaert, L.–Maitland, R.–Miller, G. (eds.) 2013: *Social tourism, perspectives and potential*. Routledge, Oxon.
- Morgan, N. – Pritchard, A. 1998: *Tourism, promotion and power. Creating images, creating identities*. Wiley
- Mosedale, J. ed (2011) *Political Economy of Tourism*. Routledge, Oxon.
- Palmer, C. (1999): Tourism and the symbols of identity. *Tourism Management*, 20, 313–321.
- Pap, Sz. 2013: Encountering the nation beyond borders – Hungarian high school student, tourism and the micromanagement of nation-building. In partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts. Central European University, National Studies Program. Budapest. www.etd.ceu.hu/2013/pap_szilard-istvan.pdf
- Park, H. (2010): Heritage tourism: Emotional journeys into nationhood. *Annals of Tourism Research*, 37 (1), 116–135.
- Pender, L.–Sharpley, R. 2005: *Management of tourism*. Sage, London.
- Pitchford, S. (1995): Ethnic tourism and nationalism in Wales. *Annals of Tourism Research*, 22 (1), 35–52.
- Pitchford, S. 2008: Identity tourism – Imaging and Imagining the Nation. Emerald, Bingley.
- Peters, K. 2011: Negotiating the place and 'placement' of banal tourist souvenir in the home. *Tourism Geographies*. 13.(2). pp. 234–256.
- Pretes, M. (2003): Tourism and nationalism. *Annals of Tourism Research*, 30 (1), 125–142.
- Raento, P. (2009): Tourism, nation, and the postage stamp: Examples from Finland. *Annals of Tourism Research*, 36 (1), 124–148.
- Sasse, G. 2008: The politics of EU conditionality: the norm of minority protection during and beyond EU accession. *Journal of European Public Policy*. 15, 6, pp. 842–860.
- Smith, M.–Puczkó, L. 2011: National identity construction and tourism in Hungary: a multi-level approach. In: Frew, E.–White, L (eds.) *Tourism and national identities – An international perspective*. Routledge, Oxon. pp. 38–51.
- Süli-Zakar, I. 1999: Socio-geographical transition in the rural areas of the Carpathian Euroregion. *GeoJournal*. 46. 193–197.
- Waite, G. (2000): Consuming heritage: Perceived historical authenticity. *Annals of Tourism Research*, 27 (4), 835–862.
- Yang, L.–Wall, G. (2009): Ethnic tourism: A framework and an application. *Tourism Management*, 30, 559–570.
- Yang, L.–Wall, G.–Smith, S. (2006): Ethnic tourism development: Chinese Government Perspectives. *Annals of Tourism Research*, 35 (3), 751–771.
- Young, C.–Light, D. 2001: Place, national identity and post-socialist transformations: an introduction. *Political Geography*. 20. pp. 941–955.

A szerzők:

Michalkó Gábor, MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, michalko@iif.hu

Rátz Tamara, PhD, igazgató, Turisztikai és Gazdaságtudományi Intézet, tanszékvezető főiskolai tanár, Turizmus Intézeti Tanszék, Kodolányi János Főiskola

Keszeg Réka, hallgató, ELTE